

ชีวิต ความเจ็บป่วย และความตายในคริสต์ศาสนา

Life, Sickness and Death in Christianity

ดร.ประทีป ฉัตรสุภาวงศ์

Dr.Prateep Chatsupang

ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

ความหมายของชีวิตมนุษย์เป็นมุมมองที่แต่ละบุคคลมีต่อตนเองและผู้อื่น อันส่งผลต่อการแสดงออกทางความคิดและพฤติกรรม บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอโลกทัศน์หรือมุมมองของคริสต์ศาสนิกชนต่อชีวิตของตนว่าเป็นอย่างไรโดยใช้การศึกษาเอกสารสำคัญในคริสต์ศาสนา ได้แก่ พระคัมภีร์ หนังสืออธิบายข้อคำสอน และหนังสืออธิบายคำสอนในคริสต์ศาสนา ทั้งที่เป็นเอกสาร ตำรา และบทความทางวิชาการ เพื่อให้ความกระจ่างชัดเจนต่อโลกทัศน์ และแนวทางปฏิบัติของคริสต์ศาสนาที่มีต่อชีวิตและความเจ็บป่วย

ผลการศึกษาพบว่า ชีวิตเป็นสิ่งสร้างของพระเจ้า ความเจ็บป่วยและความตายเป็นธรรมชาติของมนุษย์ มุมมองดังกล่าวช่วยให้ทุกคนสามารถเข้าใจได้ว่าการปฏิบัติต่อผู้ป่วยชาวคริสต์ไม่มีความแตกต่างกันในสาระสำคัญจากผู้ป่วยอื่นๆ แต่หลักคำสอนและความเชื่อสามารถเสริมแรงให้คริสต์ศาสนิกชนปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ หลักคิดที่ดีที่สามารถเป็นประโยชน์ต่อทุกคนในการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อทุกคนจะได้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นสุขตลอดไป

คำสำคัญ: คริสต์ศาสนา, ชีวิต, ความเจ็บป่วย, ความตาย

Abstract

The meaning of human life is the viewpoint that each person looks for oneself and others, that influences to his or her idea and behaviors. This article would like to show what is the concept or viewpoint of Christianity by documentary studies; such as Bible, Doctrines, Christian Catechism, including papers, textbooks, and publications. These are for clearing to the Christianity viewpoint the life, and sickness.

It found that human life is God's creature, sickness and death is human nature. Christianity viewpoints are not difference to the other religions and they can be treated by the same ways. Christianity Doctrines and beliefs are useful for everyone

to be good person. Besides the good principles are also useful to the others in daily life. That is for everyone live together with peace forever.

Keywords: Christianity, life, sickness, death

บทนำ

เมื่อชีวิตมนุษย์เกิดมาทุกคนต้องมีเกิด เจ็บป่วย แก่ และตาย อันเป็นธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ วัตถุประสงค์ของบทความนี้ เพื่อนำเสนอโลกทัศน์หรือมุมมองของคริสต์ศาสนิกชนต่อชีวิตของตนว่าเป็นอย่างไร มุมมองต่อชีวิตจะส่งผลต่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น คนที่มีนามสกุลต่างๆ หรือมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก อาจมีโลกทัศน์ว่าคนอื่นต้องมารับใช้ตนเองแต่ถ้าคนนั้นมีโลกทัศน์ว่าตนเท่าเทียมคนอื่น เขาก็อาจจะไม่ถือตัว หรืออาจจะอยู่กับคนอื่นได้อย่างมีความสุข เป็นต้น

บทความนี้จะตั้งคำถามต่อสิ่งที่คริสต์ศาสนิกชนเชื่อ คือ มุมมองต่อชีวิต ความเจ็บป่วยและความตาย เพราะจะส่งผลต่อความคิดและการแสดงออกเวลาที่คนเจ็บป่วย ว่าจะโอตครวญหรือจะยอมรับ ตัวอย่างเช่น ถ้าพุทธศาสนิกชนมองความเจ็บป่วยว่าเป็นทุกข์ พุทธศาสนิกชนจะแสวงหาทางดับทุกข์ แต่ถ้าคริสต์ศาสนิกชนมองว่าความเจ็บป่วยเป็นขุมทรัพย์หรือเป็นบุญ พวกเขาก็ไม่จำเป็นต้องหาทางดับทุกข์ ตรงข้ามพวกเขาจะแสวงหาแนวทางที่จะยอมรับความทุกข์นั้น หรือเปลี่ยนความทุกข์ให้เป็นความสุข เหล่านี้เป็นผลมาจากการมีโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน

สำหรับการศึกษาต่อประเด็นคำถามดังกล่าว ผู้เขียนได้ใช้การศึกษาเอกสาร จากเอกสารสำคัญในคริสต์ศาสนา ได้แก่ พระคัมภีร์ หนังสืออธิบายข้อคำสอน และหนังสืออธิบายคำสอนในคริสต์ศาสนา ทั้งที่เป็นเอกสาร ตำรา และบทความทางวิชาการ เพื่อให้ความกระจ่างชัดเจนต่อโลกทัศน์และแนวทางปฏิบัติของคริสต์ศาสนาที่มีต่อความเจ็บป่วย

ความหมายของชีวิตในคริสต์ศาสนา

คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดในตะวันออกกลาง เช่นเดียวกับหลายศาสนาที่เกิดในตะวันออกกลาง อาทิ ศาสนายูดาห์ และศาสนาอิสลาม คริสต์ศาสนามีคำสอนหลายเรื่องคล้ายคลึงกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นเทวนิยมซึ่งเชื่อในเรื่องเทพเจ้า เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกตัวมนุษย์ ขณะที่พุทธศาสนาเป็นอเทวนิยม สอนว่าสิ่งนั้นไม่มีอยู่จริง ความจริงคือตัวมนุษย์สามารถหลุดพ้นเองได้โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการฝึกปฏิบัติ ศีล สมาธิ และปัญญา^๑

^๑ นันทนา กปิลกาญจนา, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก(ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๐-๑๘๒.

คริสต์ศาสนามองว่ามนุษย์ไม่ใช่เจ้าของชีวิตของตน พ่อแม่ก็ไม่ใช่เจ้าของชีวิตที่ตนให้กำเนิด พ่อแม่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างของพระเป็นเจ้า การให้กำเนิดชีวิตมนุษย์เป็นอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ตัวอย่างเช่นการปลูกถั่วเขียว มนุษย์นำถั่วเขียวไปใส่ในถาดและรดน้ำ นำไปไว้ในสถานที่และอุณหภูมิที่เหมาะสม มนุษย์ไม่ใช่ผู้ทำให้ถั่วเขียวงอก แต่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ เพราะถั่วเขียวที่ปลูก ไม่ใช่ทุกเมล็ดจะงอก ฉะนั้นฉันนั้น พ่อแม่เป็นเพียงผู้สร้างโอกาสและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม แต่พระเจ้าเป็นผู้บันดาลให้ชีวิตมนุษย์เกิดขึ้น

อริสโตเติล (Aristotle, 384 B.C. – 322 B.C.) เชื่อว่ามนุษย์มีความเป็นอยู่ (being) ซึ่งมีองค์ประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ได้แก่ ร่างกาย ขนาด สีสน ความแก่ และส่วนที่ปรากฏคงตัวเสมอคือจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นธาตุแท้ของมนุษย์ชั้นนรีนทร์^๒ ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ เป็นการพัฒนาจาก “ภาวะแฝง” (Potency) สู่ “ภาวะจริง” (Act) กล่าวคือ สิ่งที่มีความเป็นอยู่มีทั้งภาวะจริง (ภาวะที่เป็นอยู่ในขณะนั้น) และภาวะแฝง (พลังหรือศักยภาพภายในของสิ่งนั้นที่สามารถจะเป็นได้ตามประเภทของสิ่งนั้น) การเปลี่ยนแปลง คือ การพัฒนาจากภาวะจริงสู่ภาวะแฝงของสิ่งนั้น เช่น ถ้ากระดาศมีความเป็นอยู่ในภาวะจริง ขณะเดียวกันภาวะแฝงของกระดาศคือมีศักยภาพเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อจุดไฟเผากระดาศนั้น มันจะกลายเป็นขี้เถ้า

อริสโตเติลยังบอกอีกว่าสสาร (Matter) คือวัตถุดิบหรือวัสดุอันเป็นส่วนประกอบของสิ่งรูปแบบ (Form) คือ โครงสร้างหรือรูปทรงของสิ่งสสารและรูปแบบเป็นสิ่งที่คู่กันสสารเป็นที่มาของความหลากหลายและความแตกต่างของสิ่งของที่จัดอยู่ในประเภทเดียวกันสิ่งใดๆ ในโลกมีลักษณะเฉพาะของมันอยู่ เช่น แก้วใส ไม่ใช่โต๊ะ เพราะมีลักษณะเฉพาะของแก้วี่สิ่งที่ทำให้สิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้นไม่เป็นสิ่งอื่น คือ สสารและรูปแบบสสารคือสิ่งที่สามารถผัสสะได้ด้วยประสาททั้งห้า ตา หู จมูก ปาก ลิ้น สัมผัส แต่สสารต้องมีรูปแบบจึงเกิดเป็นสิ่งนั้น

คำอธิบายของอริสโตเติลเป็นพื้นฐานสำหรับนักเทววิทยาคริสต์ศาสนา ดังนั้น คริสต์ศาสนิกชนจึงมีโลกทัศน์ต่อชีวิตว่าประกอบด้วย ๒ สิ่ง คือ ร่างกาย (body) ที่เป็นสสาร (matter) และจิตวิญญาณ (spirit) ที่เป็นรูปแบบ (form) โดยร่างกายสามารถแก่ได้ เจ็บป่วยได้ และตายได้ ขณะที่จิตวิญญาณเป็นอมตะ จิตวิญญาณของมนุษย์กับสิ่งสร้างอื่นๆ นั้นแตกต่างกัน คริสต์ศาสนาสอนว่าพระเจ้า (God) ที่มีจิตสูงสุดมีอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นพระผู้สร้าง (Being) ทรงสร้างสรรพสิ่ง (being) และสร้างมนุษย์ตามพระฉายาลักษณ์ กล่าวคือมีรูปแบบเป็นพระฉายาลักษณ์ (image of God) มีวิญญาณที่เป็นอมตะเฉกเช่นเดียวกับสภาวะของพระเจ้า ดังนั้น วิญญาณของมนุษย์จึงไม่มีตาย ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด

^๒ เดือน คำติ, ปัญหาปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓.

สิ่งนี้ทำให้มนุษย์แตกต่างจากโตะหรือเก้าอี้ สิ่งสร้างอื่นๆจะมีองค์ประกอบของสสารและรูปแบบ แต่รูปแบบของโตะหรือเก้าอี้ไม่ใช่รูปแบบที่เป็นฉายาลักษณ์ของพระเจ้า จึงไม่มีจิตวิญญาณ ดังนั้นเมื่อนำโตะหรือเก้าอี้ไปหลอมนำมาขึ้นรูปใหม่ก็สามารถเปลี่ยนเป็นสิ่งอื่นได้ กล่าวคือ โตะและเก้าอี้สามารถสูญสลายได้ แต่จิตวิญญาณของมนุษย์ไม่สูญสลาย สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากพืชหรือสัตว์ เพราะพืชและสัตว์มีชีวิต แต่ไม่มีจิตวิญญาณที่เป็นฉายาลักษณ์ของพระเจ้า ไม่มีสติปัญญาและน้ำใจอิสระ สิ่งที่มีอยู่ในสัตว์เป็นสัญชาตญาณ ขณะที่มนุษย์สามารถเลือกกระทำหรือเลือกที่ไม่กระทำ มนุษย์จึงต้องรับผิดชอบต่อการใช้ปัญญาและน้ำใจอิสระของตน

นักเทววิทยาคริสต์ศาสนาปรารภนาจะใช้แนวคิดเรื่องสสารและรูปแบบของอาริสโตเติลมาอธิบายเรื่องความตาย แต่ก็เผชิญกับข้อจำกัดบางประการในเรื่องสสารและรูปแบบ และจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเรื่องรูปแบบ เพื่อนำมาใช้อธิบายความเชื่อตามธรรมเนียมประเพณีของคริสต์ศาสนจักร เพราะความหมายของรูปแบบที่อาริสโตเติลอธิบายนั้นเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสสาร เพื่อให้ความหมายของการเป็นสิ่งๆ นั้น จึงไม่อาจอธิบายรูปแบบหรือวิญญาณมนุษย์ได้ เมื่อวิญญาณแยกออกจากร่างกาย ว่ารูปแบบดังกล่าวจะคงอยู่ได้อย่างไร นักเทววิทยาคริสต์ศาสนาร่วมสมัย คาร์ล ราห์เนอร์ (K. Rahner) จึงได้ให้ความหมายว่าเพิ่มเติมในเรื่องชีวิตและความตายของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์จำเป็นต้องกระทำ เพราะความตายไม่เพียงเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์เท่านั้น แต่เป็นกิจการของมนุษย์อีกด้วย ด้วยเหตุที่ชีวิตมนุษย์เป็นปฏิพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง (An ongoing dialectic of passivity and activity) มนุษย์เริ่มมีชีวิตในครรภ์ของมารดาโดยไม่มีกรกระทำของมนุษย์เอง มนุษย์ได้รับชีวิตโดยไม่มีใครมาปรึกษาหารือกับตนเองก่อน ไม่ได้เลือกเอาเองที่จะมีชีวิต แต่เมื่อมีชีวิตแล้ว ก็ต้องดำเนินชีวิตที่ได้รับนั้น อาศัยการกระทำของตนเอง ส่วนหนึ่งของชีวิตจึงเป็นผลของการกระทำที่จงใจกระทำทำนองเดียวกัน ชีวิตยังขึ้นอยู่กับสาเหตุที่ไม่อาจควบคุมได้ ความตายจึงไม่ใช่เพียงร่างกายแยกออกจากวิญญาณ แต่เป็นการอยู่ใต้พลังที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมได้ เป็นการกระทำที่นำความสมบูรณ์มาสู่ชีวิตมนุษย์นั่นเอง^๑

เมื่อมนุษย์มีความเชื่อพื้นฐานในอำนาจศักดิ์สิทธิ์นอกตนเอง ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์จะส่งผลต่อแนวทางการดำเนินชีวิตประจำวัน การให้ความหมายของชีวิตมนุษย์จึงเป็นความภาคภูมิใจในสิ่งที่เขาเป็น คือเป็นฉายาลักษณ์ของพระเจ้า (image of God) ซึ่งไม่ได้อยู่ที่ร่างกายหากแต่อยู่ที่จิตวิญญาณ ดังนั้น เมื่อมนุษย์เกิดมาพิการ จึงไม่ใช่การสูญเสียความเป็นมนุษย์ ความพิการเป็นเพียงแต่สิ่งที่ปรากฏ

^๑ ฟรังซิส ไก้ส, *วาระสุดท้ายของมนุษย์*, (นครปฐม: วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘-๓๖.

ในโลกอันไม่จีรังยั่งยืน ชีวิตในโลกเป็นเพียงทางผ่าน เมื่อชีวิตฝ่ายร่างกายจบสิ้นลง หรือได้พานพบความตายแล้ว จิตวิญญาณจะคงอยู่เป็นนิรันดร์ ร่างกายที่ไม่สมบูรณ์เป็นสภาวะชั่วคราวแต่จิตวิญญาณเป็นนิรันดร์ คือไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เวียนว่ายตายเกิด โดยมีจุดมุ่งหมายปลายทางคือการมีความสุขอยู่กับพระเจ้าเมื่อวันเวลาแห่งความตายมาถึง

ชีวิตมนุษย์ที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ (body and mind) ยังไม่สมบูรณ์ สามารถเจ็บป่วยและสุดท้ายอาจตายได้ เพราะเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คริสต์ศาสนิกชนเชื่อว่าชีวิตหลังความตายมีอะไรที่น่าสนใจกว่า เรียกว่าอาณาจักรสวรรค์ อาจมีความประหลาดอยู่บ้าง กล่าวคือ ทุกคนอยากไปสวรรค์ เพราะเชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งความสุข แต่เงื่อนไขของการไปสวรรค์คือการก้าวผ่านชีวิตไปสู่ความตายซึ่งไม่มีใครอยากไปถึง

ความหมายของความเจ็บป่วยในคริสต์ศาสนา

ต่อประเด็นคำถามที่ว่าทำไมคนจึงป่วย วิทยาศาสตร์การแพทย์ให้คำตอบว่าเป็นเพราะเชื้อโรค แต่ศาสนามีคำตอบที่ต่างกัน พุทธศาสนาอาจตอบได้ว่าเป็นผลแห่งกรรม ศาสนายูดาห์อธิบายถึงสาเหตุของความเจ็บป่วย ความทุกข์ทรมานและความชั่วร้ายว่าเป็นผลมาจากบาปหรือการกระทำของมนุษย์ พระเจ้าทรงลงโทษมนุษย์ที่ได้กระทำความผิด^๔ (เชดชัย เลิศจิตรเลขา, ๒๕๕๒, น.๑๒๒) คริสต์ศาสนาสอนว่าคนป่วยคือคนที่ผีเข้า (เทียบ มธ.๑๗.๑๔-๑๗)^๕ เป็นอำนาจชั่วร้ายที่อยู่ตรงข้ามกับอำนาจของความดีกล่าวคือถ้าเป็นคนดีพระเจ้าจะคุ้มครอง คนป่วยแสดงว่าเป็นคนไม่ดี ผีเข้าหรือผีสิง ความเชื่อลักษณะนี้เกิดขึ้นในยุคเริ่มแรก ดังนั้น การรักษาจึงต้องมีอำนาจเหนือธรรมชาติมาขับไล่หรือสั่งให้ผีออกไปจากมนุษย์เพื่อจะหายจากความป่วยไข้ ต่อมามนุษยพัฒนาศิลปะวิทยาการ โดยเฉพาะตั้งแต่ในศตวรรษที่ ๑๕ คำตอบของการเจ็บป่วยก็เปลี่ยนไป มนุษย์เริ่มเรียนรู้ว่าความเจ็บป่วยฝ่ายร่างกายเกิดจากเชื้อโรค^๖ จำเป็นต้องได้รับการรักษาที่เหมาะสม

^๔ เชดชัย เลิศจิตรเลขา, สุภาพร ดาวดี และ Katherine Crabtree. “จิตวิญญาณของคริสต์ศาสนาในวิถีชีวิตคนพิการ”, วารสารวิชาการ วิทยาลัยแสงธรรม. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๒.

^๕ เป็นการอ้างอิงพระคริสตธรรมคัมภีร์ตามหลักการของคริสต์ศาสนา มธ.หมายถึง พระวรสารบันทึกโดยนักบุญมัทธิว บทที่ ๑๗ ข้อที่ ๑๔ - ๑๗.

^๖ พาราเซลซัส แพทย์ชาวสวิสเซอร์แลนด์ เสียชีวิตในปี ค.ศ.๑๕๔๑ ผู้ริเริ่มวิชาเคมีและการแพทย์สมัยใหม่เป็นคนแรกที่ค้นพบการรักษาโรคลมบ้าหมู ค้นพบอาการของโรคซิฟิลิส ใช้สารเคมีและธาตุมาเป็นยา [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http : Retrieved in writer.dek-d.com/cammy/story/viewlongc.php?id=๔๘๖๕๗๒...๒๖๗ (๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๗)

ความเจ็บป่วยในคริสต์ศาสนาเป็นสิ่งที่พระเป็นเจ้าทรงอนุญาตให้เกิดกับมนุษย์ได้ เนื่องด้วยร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่สมบูรณ์ มนุษย์จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะรักษาสุขภาพของตนมิให้ป่วยไข้ แต่เมื่อใดที่ร่างกายอ่อนแอหรือเจ็บป่วย คริสต์ศาสนิกชนจะถือโอกาสในการยอมรับความเจ็บป่วยนั้นว่าเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า เป็นโอกาสอันดีที่จะได้ใช้โทษบาปของตน สำหรับคริสต์ศาสนิกชนแล้ว บาปคือสิ่งที่มนุษย์กระทำด้วยน้ำใจอิสระของตนอันขัดต่อพระประสงค์ของพระเจ้า ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า หรือทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ คริสต์ศาสนิกชนจึงยอมรับความเจ็บป่วยเข้ามาในชีวิต อันเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า เพื่อเป็นหนทางไปสู่อาณาจักรสวรรค์ นอกจากนั้นการยอมรับความป่วยไข้ยังเป็นการเตรียมพร้อมทางด้านจิตใจ เพราะความเจ็บป่วยเป็นสัญญาณเตือนให้ระลึกถึงความตายตาย สอนให้มนุษย์รู้ว่าความเจ็บป่วยเป็นอย่างไร และจะผ่านช่วงเวลาเหล่านั้นไปได้อย่างไร^๗

สำหรับเรื่องการยอมรับความเจ็บป่วยเพื่อเป็นการใช้โทษบาปนั้น คริสต์ศาสนิกชนมีคำสอนในลักษณะเดียวกันในเรื่องอื่นด้วย อาทิ เรื่องการถืออดอาหาร ๔๐ วัน ในช่วงเทศกาลมหาพรต^๘ (ช่วงเวลาแห่งการเตรียมตัวสำหรับการสิ้นพระชนม์และกลับคืนพระชนม์ชีพของพระคริสต์) อันหมายถึงการรับประทานอาหาร ต่อมาให้ความหมายว่าทานอดได้เพียงหนึ่งมื้อในแต่ละวัน รวมถึงการอดสิ่งที่ตนเองชื่นชอบ อาทิ บางคนชอบดื่มกาแฟก็จะงดการดื่มกาแฟ เป็นต้น หากตั้งคำถามว่า กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ ทำไปเพื่อวัตถุประสงค์ใด การอดอาหารเพื่อจะรู้ว่าร่างกายเป็นเพียงทางผ่านของชีวิตสู่ความตาย สอนให้เรียนรู้ที่จะอยู่กับความทุกข์อันเนื่องมาจากความหิวโหย เพื่อจะควบคุมร่างกายตนเองได้ไม่ทำอะไรเพื่อความสะดวกสบายฝ่ายเนื้อหนัง สอนให้รู้จักอดหรือละความอยากฝ่ายร่างกาย ควบคุมกิเลส สอนให้นำเงินที่ไม่ได้ใช้ในส่วนนี้ไปช่วยคนที่ขัดสนหรือยากจน ฉะนั้นนั่น การยอมรับความเจ็บป่วยจึงเป็นกิจการอย่างหนึ่งที่คริสต์ศาสนิกชนใช้โทษบาปของตน^๙

^๗ ประทีป ฉัตรสุภาวงศ์, และวรายุทธ ศรีวรกุล, ศาสนาคริสต์ ในวิถีชีวิต ๕ ศาสนิกในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๗.

^๘ การอดอาหารในช่วงเทศกาลมหาพรต มีต้นกำเนิดมาจากประเทศเยอรมัน เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในเวลานั้นประเทศเยอรมันรวมทั้งประเทศอื่นๆ ที่ร่วมในสงครามประสบความเสียหายทั้งทรัพย์สินและชีวิต มีทหารล้มตายในสงครามจำนวนมาก ประชาชนไร้ที่อยู่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ต้องเร่งบูรณะประเทศเป็นการใหญ่ และด้วยสภาพของประเทศในเวลานั้น ได้สร้างแรงบันดาลใจให้บาทหลวงเยอรมันคนหนึ่ง นำจิตตารมณ์แห่งการไถ่กู้ของพระคริสต์ ที่พระศาสนจักรกำหนดให้คริสต์ศาสนิกชนมีกิจพลีกรรมในช่วงเทศกาลมหาพรต.

^๙ ศิโยน. “ท่านได้รับทุกอย่างมาเปล่าๆ ก็จงให้เขาไปโดยไม่รับค่าตอบแทน”. วารสารสังคมพัฒนา. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๒/๒๕๔๕, (กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

คริสต์ศาสนาสอนให้รักและรับใช้ผู้อื่น (serve) เพราะความสัมพันธ์ที่ดีเกิดจากความรัก เมื่อพระเจ้าสอนให้มนุษย์รักพระองค์ พระองค์อยู่ในเพื่อนมนุษย์ อันเป็นฉายาลักษณะของพระเจ้า (image of God) ดังนั้นมนุษย์จึงต้องรักผู้อื่นและรักตัวเองด้วย อันเป็นการรักพระเจ้าที่อยู่ในทุกคน ดังนั้น รักพระเจ้าคือต้องรักผู้อื่น เวลามองคนป่วยจึงไม่ใช่มองเห็นคนบาปที่ถูกพระเจ้าลงโทษ แต่เห็นพระเจ้าที่อยู่ในตัวคนป่วยทุกคน ดังคำสอนที่ว่า “ทุกสิ่งที่ท่านได้กระทำกับพี่น้องที่ด้อยต่ำเท่ากับได้กระทำต่อพระเจ้าเอง”(เทียบ มธ.๒๕:๔๐)^{๑๐} รักโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ความรักเช่นนี้เปรียบเหมือนดังสายฝน ที่ให้ความเย็นฉ่ำกับทุกคน ไม่ได้เลือกเฉพาะคนดี หรือรักเฉพาะคนที่ดีต่อตนเองเท่านั้น

พระเจ้าสร้างมนุษย์แต่ละคนให้มีความเป็นอันเป็นตนเอง ทุกคนจึงต้องมีปฏิสัมพันธ์กับพระเจ้า ด้วยตัวของตนเอง การอธิษฐานในคริสต์ศาสนาจึงไม่ใช่ไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้บรรลุธรรม แต่การเป็นการสนทนากับพระเจ้า เพราะพระเจ้านั้นมีสถานะเป็นบุคคล เป็นผู้ทรงสรรพานุภาพ มีฤทธิ์านุภาพ บันดาลให้เกิดสิ่งเหนือธรรมชาติ สถานที่บางแห่งมีคนเจ็บป่วยไปอธิษฐานขอพระเจ้า ให้หายเจ็บป่วยหรือพิการ เช่น ที่เมืองลัวร์ ประเทศฝรั่งเศส หรือที่ฟาติมา ประเทศโปรตุเกส เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อมนุษย์มีโลกทัศน์ต่อสิ่งต่างๆ เช่นไร ก็จะปฏิบัติตนไปตามชุดความคิดนั้น นักบุญโทมัส อควินัส (St.Thomas Aquinas, ๑๒๒๕-๑๒๗๔ A.C.) สอนว่าพระเจ้าทรงกำหนด กฎธรรมชาติ(Natural Law) ทุกสิ่งเป็นไปตามประสงค์ของพระองค์ ความเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้ อย่าไปกลัวความเจ็บป่วย เพราะเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์

การแพทย์ในปัจจุบันมีความก้าวหน้าไปมาก เช่น การโคลนนิ่ง (Cloning)^{๑๑} และสเต็มเซลล์ (Stem Cell)^{๑๒} จนเป็นที่สงสัยว่า การนำเทคโนโลยีการแพทย์เรื่องการโคลนนิ่งและสเต็มเซลล์มาช่วย

^{๑๐} เป็นการอ้างอิงพระคริสตธรรมคัมภีร์ตามหลักการของคริสต์ศาสนา มธ.หมายถึง พระวรสารบันทึกโดยนักบุญมัทธิว บทที่ ๒๕ ข้อที่ ๔๐.

^{๑๑} การโคลนนิ่ง (Cloning) หมายถึง กระบวนการสืบพันธุ์โดยไม่อาศัยเพศชนิดหนึ่งโดยสิ่งมีชีวิตที่ถูกโคลนออกมาจะมีลักษณะทางพันธุกรรม โดยรวมถึงมีลักษณะทางกายภาพเหมือนกับสิ่งมีชีวิตต้นแบบ หรือ สิ่งมีชีวิตที่มีอยู่ก่อนแล้วทุกประการ

^{๑๒} สเต็มเซลล์ (Stem Cell) หมายถึง เซลล์อ่อนที่พร้อมจะเจริญเติบโต แบ่งตัวเองขึ้นมาใหม่และเปลี่ยนแปลงเพื่อไปทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง เซลล์แต่ละเซลล์ในร่างกายของมนุษย์จะทำหน้าที่จำเพาะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่ย้อนกลับมา ซึ่งเซลล์ที่พัฒนาไปจนสุดทางจนเป็นเซลล์ที่ทำหน้าที่เฉพาะเจาะจง ตัวอย่างเช่นเซลล์กล้ามเนื้อหัวใจหรือเซลล์สมอง เซลล์เหล่านี้เมื่อตายไปแล้วจะไม่มีเซลล์ใหม่มาทดแทนในขณะเดียวกัน ร่างกายของคนเรายังมีเซลล์อีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถเติบโตได้อีกโดยสเต็มเซลล์หรือเซลล์ต้นกำเนิดพวกนี้สามารถพัฒนาไปเป็นเซลล์ที่ทำหน้าที่เฉพาะเจาะจงได้

ในการรักษาพยาบาลจะเป็นการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์หรือไม่ ผลที่เกิดจากการโคลนนิ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร ถ้าทำการโคลนนิ่งตนเองเพื่อนำอวัยวะมารักษาความเจ็บป่วย เช่น รักษา มะเร็งตับสามารถทำได้หรือไม่ คริสต์ศาสนาให้คำตอบว่าอนุญาตให้เพาะเนื้อเยื่อเป็นส่วนๆ แต่ไม่อนุญาตให้ทำการทดลองเรื่องการให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ เพราะที่ปรากฏจากการทดลองในสัตว์ พบว่า แกะที่เกิดจากโคลนนิ่ง มีชีวิตเป็นของตนเอง ถ้าโคลนนิ่งมนุษย์ มนุษย์นั้นก็จะมีชีวิตเป็นของตนเองเช่นกัน แล้วจะนำเขาเหล่านั้นมาเป็นอวัยวะทดแทนได้อย่างไร

มนุษย์มีสิทธิในตนเองและเป็นเจ้าของร่างกายตนเองอย่างสมบูรณ์หรือไม่ ขยายอวัยวะ หรือแปลงเพศได้หรือไม่ สำหรับคริสต์ศาสนาให้คำตอบว่าการแพทย์มุ่งไปสู่การรักษาความเจ็บป่วย การกระทำต่างๆ ดังกล่าวจึงต้องเป็นการรักษาพยาบาล หากแพทย์วินิจฉัยว่าเป็นผู้ป่วยทางจิตที่ส่งผลต่อร่างกาย และจำเป็นต้องได้รับการรักษาก็สามารถผ่าตัดแปลงเพศได้ แต่คนเหล่านี้จะถูกตีตราว่าเป็นผู้ป่วยทางจิตไปตลอดชีวิต จึงนิยมไปทำการแปลงเพศในต่างประเทศ

การชะลอความตายสามารถกระทำได้หรือไม่ หากวันหนึ่งญาติผู้ป่วยขอดึงสายออกซิเจนออก เพื่อยุติชีวิตสามารถกระทำได้หรือไม่ หากแพทย์หรือพยาบาลกระทำการยุติชีวิตผู้ป่วยที่ไม่อาจรักษาได้แล้วจะเป็นฆาตกรหรือไม่ คริสต์ศาสนาสอนว่าเครื่องมือทางการแพทย์มีไว้เพื่อรักษาให้ผู้ป่วยหายเป็นปกติ แพทย์และพยาบาลสามารถใช้เครื่องมือต่างๆ ดังกล่าวอย่างสุดความสามารถ แต่ถ้าเมื่อใดเครื่องมือทางการแพทย์ที่มีอยู่ ไม่สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายเป็นปกติได้ การถอดเครื่องช่วยเหล่านั้นออกจากผู้ป่วยเพื่อช่วยให้เขาจากไปอย่างสงบ เป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้^{๑๓}

ความหมายของความตายในคริสต์ศาสนา

คำถามที่ศาสนายังเป็นคำตอบที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือเมื่อคนตายแล้วจะไปไหน แต่ละศาสนาจะมีคำตอบแตกต่างกันไป พุทธศาสนาว่าเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดใหม่ เพราะเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด คริสต์ศาสนาก็ให้คำตอบว่าไปสวรรค์หรือนรก เพราะเชื่อในการกลับไปหาพระเป็นเจ้า พระผู้สร้างมนุษย์ และสรรพสิ่งในสากลจักรวาล คริสต์ศาสนาถือว่าชีวิตคือการเดินทาง ความตายคือการยุติชีวิตบนโลกนี้ แต่มนุษย์ยังคงเดินทางต่อไปสู่อาณาจักรสวรรค์^{๑๔}

^{๑๓} ประทีป ฉัตรสุภางค์, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ศรมพ ๐๑๑ มนุษย์กับสังคม, นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

^{๑๔} ประทีป ฉัตรสุภางค์ และวรยุทธ ศรีวรกุล, “ศาสนาคริสต์” ใน วิถีชีวิต ๕ ศาสนิกในประเทศไทย, หน้า ๑๔๘.

การจะตอบคำถามใดใด คริสต์ศาสนาพิจารณาว่า คำถามเหล่านั้นมีวิธีคิดอย่างไร วิธีคิดดังกล่าวนำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร คริสต์ศาสนาให้กำลังใจกับผู้ป่วยหนึ่งให้ยอมรับความเจ็บป่วยว่าเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า^{๑๔} พระเจ้าให้สิ่งที่ดีที่สุดแก่มนุษย์เสมอ สามความเจ็บป่วยเป็นเรื่องปกติสำหรับมนุษย์ คริสต์ศาสนิกชนจะส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ป่วยมีกำลังใจ มีพิธีกรรม มีบาทหลวงมาเยี่ยมมาให้กำลังใจ เสริมแรงให้ประพาศิตทั้งร่างกายและจิตใจ ถ้าผู้ป่วยหนักก็จะเตรียมตัวเตรียมใจให้ผู้ป่วยเผชิญความตายอย่างดี มีการอธิษฐานภาวนา ร้องเพลงบำรุงศรัทธา บางครั้งในวันศุกร์หรือวันเสาร์ต้นเดือน ก็จะนำแผ่นปังหรือศีลมหาสนิทมาให้ เวลาที่ผู้ป่วยเหล่านี้มีอาการหนักใกล้ตาย จะมีพิธีอภัยบาปให้ผู้ป่วยคืนดีกับพระเจ้า และมีการอ่านพระคัมภีร์ เป็นต้น

ปัจจุบันมีโรคร้ายแรงที่รักษาไม่หาย เช่น มะเร็ง เมื่อผู้ป่วยเผชิญความเจ็บปวดจนถึงที่สุดอาจร้องขอความตายจากแพทย์หรือที่เรียกว่าการยุติชีวิตด้วยความสงสาร (Mercy Killing) ผู้ป่วยจะตั้งคำถามกับแพทย์ว่า เหตุใดนักโทษร้ายแรงที่ถูกลงโทษด้วยการฉีดยาให้ตายสามารถกระทำได้ทั้งที่เป็นคนที่สังคมพิจารณาแล้วว่ามีชีวิตติดตัวตนเองกลับไม่สามารถร้องขอความตายเช่นนั้นได้ คริสต์ศาสนายืนยันว่าการร้องขอเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้ เพราะชีวิตและความตายเป็นเรื่องที่พระเจ้ากำหนดและทรงมีพระประสงค์ตามแผนการของพระองค์ เป็นโอกาสที่มนุษย์จะได้เรียนรู้จักความทรนและความตาย เพื่อผ่านไปสู่ชีวิตใหม่ ดังนั้นการฆ่าด้วยเจตนาดีหรือด้วยเหตุผลแห่งความเมตตากรุณาจึงไม่สามารถกระทำได้

คริสตศาสนิกายคาทอลิกมีความเชื่อพื้นฐานว่า คริสต์ศาสนิกชนที่อยู่ในอันตรายจะเสียชีวิตหรือป่วยหนัก สามารถขอรับพิธีที่เรียกว่าศีลเจมคนไข้ได้ โดยพิธีดังกล่าวมีจุดหมายเพื่อช่วยผู้ป่วยให้ได้รับความรอด ดังเช่นพระเยซูคริสต์เจ้าผู้รับความทุกข์ทรมาน ล้นพระชนม์ และกลับคืนชีพ พิธีดังกล่าวผู้ประกอบพิธีจะเตรียมน้ำมันมะกอกที่ได้รับการเสกจากมุขนายกประจำสังฆมณฑลในวันพฤหัสบดีศีลพิธีเพื่อใช้เจมผู้ป่วย และภาวนาตามจารีตที่กำหนดไว้ โดยมีญาติของผู้ป่วยช่วยเตรียมจิตใจให้ผู้ป่วยได้รับศีลเจมคนไข้อย่างดี ผู้ประกอบพิธีโดยปกติแล้วจะเป็นบาทหลวงเท่านั้น โดยบาทหลวงมีสิทธิและหน้าที่ทำพิธีดังกล่าวแก่ผู้ป่วยภายใต้ความรับผิดชอบเขตปกครอง รวมทั้งผู้ที่อยู่นอกเขตปกครองด้วย ผู้ป่วยที่สามารถรับพิธีดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นผู้ป่วยหนักหรือชรา โรคระบาดหรือเหตุการณ์อันตราย โดยพิธีนี้ผู้ป่วยสามารถรับซ้ำได้อีก ในกรณีที่หายดีแล้วและต่อมามีอาการเป็นอีกด้วยโรคเดิมหรือโรคใหม่^{๑๕}

^{๑๔} ไพบย มนिरาช, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ทว.๓๕๒ กฎหมายคริสต์ศาสนา ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (นครปฐม: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการ วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐-๕๑.

คริสต์ศาสนานิกายคาทอลิกได้กำหนดแนวทางการปฏิบัติต่อผู้ป่วยคริสต์ศาสนิกชนที่ใกล้ตาย เพื่อให้บาทหลวงยึดถือปฏิบัติ ดังนี้^{๑๖}

๑. โปรดอภัยบาปในนามของพระเจ้า เพราะผู้ป่วยระยะนี้มักจะคิดถึงความผิดในอดีต ทำให้กังวล หวาดกลัว บาทหลวงจะอ่านพระคัมภีร์ตอนที่กล่าวว่าพระเจ้ามีเมตตา ให้อภัยลูกตลอดเวลา กล่าวซ้ำๆ เพื่อให้เขาสงบและไว้วางใจในพระเมตตาของพระเจ้า

๒. ให้กำลังใจและใจ โดยอ่านคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตายให้ฟังเพื่อให้มีสติตลอดเวลา

๓. ให้ศีลศักดิ์สิทธิ์แห่งพระกายของพระเจ้า ที่จะให้กำลังใจและวิญญาน และศีลเจิม คนไข้ สำหรับผู้ป่วยใกล้ตาย บาทหลวงจะเสกน้ำมันมะกอกเจิมผู้ป่วย ๓ จุด คือ ศีรษะ หมายถึง ให้ความรู้ความสงบ และมองโลกในแง่ดีและมือทั้ง ๒ ข้าง หมายถึง ให้รับพลังกลับคืน

นอกจากบาทหลวงแล้ว ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงผู้เป็นที่รักควรจะมาเยี่ยมเยียนให้กำลังใจให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เขารู้สึกอบอุ่น และไม่รู้สึกละทิ้งคนเดียว

และเมื่อชีวิตถึงแก่ความตายแล้ว คริสต์ศาสนามีความเชื่อว่าร่างกายของคนตายควรได้รับความเคารพ เพราะกายคือเครื่องมือของใจที่จะทำดี กายทุกกายจะถูกปลุกเพื่อรวมกับวิญญาณอีกครั้ง เพราะฉะนั้นจึงไม่นิยมเผาศพแต่จะฝังผาผาดินไว้ เมื่อผู้ป่วยเสียชีวิตจะเก็บศพไว้ ๓ วันหรือมากกว่าตามธรรมเนียมของแต่ละท้องถิ่นยกเว้นคนที่บริจาคอวัยวะร่างกาย ศพจะไปอยู่ที่โรงพยาบาล จะมีแต่โลงศพกับรูปตั้งไว้ การประกอบพิธีกรรมอาจเป็นเพียงเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น จากนั้นจะนำศพไปฝังที่สุสาน แล้วบาทหลวงและกลุ่มคริสต์ศาสนิกชนจะมารวมตัวกันเพื่อทำพิธีกรรมสำหรับคนตายไม่มีลักษณะการหันหน้าไปด้านใดด้านหนึ่งเหมือนพี่น้องมุสลิม คริสต์ศาสนาเชื่อว่าการนอนเป็นการเตรียมพร้อมลุกขึ้นสำหรับการกลับเป็นขึ้นมาในวันสุดท้ายอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อว่าแม้คนจะตายแล้ว แต่ความสัมพันธ์ทางใจยังคงอยู่ ฉะนั้น การไปเยี่ยมเยียนที่หลุมฝังศพ และการอธิษฐานภาวนาให้กับคนที่จากไปจึงยังสำคัญและทำอยู่อย่างต่อเนื่อง

บทสรุป

คริสต์ศาสนามีมุมมองว่าชีวิตเป็นสิ่งสร้างของพระเจ้า ความเจ็บป่วยและความตายเป็นธรรมชาติของมนุษย์ มุมมองดังกล่าวของคริสต์ศาสนิกชนช่วยให้สามารถเข้าใจได้ว่า คริสต์ศาสนิกชนจะดำเนินชีวิตต่อตนเองและต่อผู้อื่นเช่นไร ในทางกลับกันก็ยังประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตร่วมกับคริสต์ศาสนิกชน

^{๑๖} บรรจง สันติสุขนิรันดร์, **สรุปสาระสำคัญจากการเสวนา ครั้งที่ ๓. “ศาสนากับการดูแลผู้ป่วยใกล้ตาย”** วันเสาร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมมงคลนาวัน ชั้น ๑๐ ตึก สก. โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์.

กล่าวคือ ช่วยให้เรารับว่าการปฏิบัติต่อผู้ป่วยชาวคริสต์ไม่มีความแตกต่างกับคนอื่นๆ ในสาระสำคัญ คำสอนและความเชื่อในคริสต์ศาสนาสามารถเสริมให้คริสต์ศาสนิกชนดำรงตนอยู่ในศรัทธาและปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง นอกจากนั้น แนวความคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดด้านคุณค่า สามารถเป็นประโยชน์สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อทุกคนจะได้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และเป็นสุขตลอดไป

บรรณานุกรม

คณะกรรมการคาทอลิกเพื่อพระคัมภีร์. **พระคัมภีร์ภาคพันธสัญญาใหม่**. นครปฐม: วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๔๕.

เดือน คำดี. **ปัญหาปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

เชิดชัย เลิศจิตรเลขา, สุภาพร ดาวดี และ Katherine Crabtree. “จิตวิญญาณของคริสต์ศาสนาในวิถีชีวิตคนพิการ”. **วารสารวิชาการ วิทยาลัยแสงธรรม**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๒).

นันทนา กปิลกาญจนา. **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก(ฉบับปรับปรุง)**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

บรรจง สันติสุขนิรันดร์. **สรุปสาระสำคัญจากการเสวนา ครั้งที่ ๓. “ศาสนากับการดูแลผู้ป่วยใกล้ตาย”** วันเสาร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗. ณ ห้องประชุมมณฑลนาวิน ชั้น ๑๐ ตึก สก. โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์.

ประทีป ฉัตรสุภางค์. **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ศรผพ ๐๑๑ มนุษย์กับสังคม**. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

ประทีป ฉัตรสุภางค์ และวรยุทธ ศรีวรกุล. “ศาสนาคริสต์” ใน **วิถีชีวิต ๕ ศาสนิกในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม, ๒๕๕๖.

ไผ่pong มนिरาช. **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ทว.๓๕๒ กฎหมายคริสต์ศาสนา ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการ วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๕๑.

พรังซิส ไก่ส์. **วาระสุดท้ายของมนุษย์**. นครปฐม: วิทยาลัยแสงธรรม, ๒๕๕๐

ศิโยน. “ท่านได้รับทุกอย่างมาเปล่าๆ ก็จงให้เขาไปโดยไม่รับค่าตอบแทน”. **วารสารสังคมพัฒนา**. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๒/๒๕๔๕. กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

สมาคมพระคริสตธรรมไทย. พระคริสตธรรมคัมภีร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย, ๒๕๕๐.

เว็บไซต์

[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://writer.dek-d.com/cammy/story/viewlongc.php?id=๔๘๖๕๓๒> ...

๒๖๗ (๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๗)

[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=twinkling-stars&group=๙>

(๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๗).